

Ljiljana Cavrilović

STRUKTURA I FUNKCIJE OBREDNOG ŠIŠANJA (STRIŽBF)

Da bi se pristupilo analizi kojom će se utvrditi struktura i funkcije strižbe, odnosno obrednog šišanja dece, neophodno je prethodno razmotriti elemente koji sačinjavaju obred, kao i društvene odnose koji proizlaze iz samog obreda.

Pod strižbom se podrazumeva obredno šišanje kose detetu, koje se vrši i na dečacima i na devojčicama, najčešće kada napune prvu godinu, ali može da bude odloženo i do navršene treće, pete ili sedme godine¹. U nekim krajevima je obredno šišanje preneto u ciklus svadbenih običaja, tako da se obavlja neposredno pred sklapanje braka².

Kosa se najčešće šiša unakrst³, a odsečeni pramenovi se ili brižljivo čuvaju negde u kući ili ostavljaju na mladu voćku (najčešće šljivu ili orah), a katkada se bacaju u tekuću vodu⁴. Obred se obavlja u kući, najčešće pored ognjišta ili na pragu, a u izuzetnim slučajevima (ukoliko je dete bolesno ili se roditeljima ne drže deca) na putu, ili, što je češće, na raskršću⁵.

Ako se u isto vreme obavlja šišanje većeg broja dece, obavezno je da ih bude neparan broj, pa se često, da bi ovaj uslov bio ispunjen, uzima i neka domaća životinja (pile, prase, jagnje) nad kojom se takodje izvodi obred⁶.

Obred obavlja određeno lice - kum. Pretežno je to muškarac iz porodice koja nasledjuje kumstvo, jer je to trajan, srodnički odnos između dveju porodica, tako da samo u slučaju da u porodici kuma nema muškaraca, kum izuzetno može da bude i žena⁷. Srodnički odnos koji se ovim obredom uspostavlja između dveju porodica isključuje mogućnost sklapanja brakova između njihovih članova.

U izuzetnim slučajevima kumstvo može da se zame-

ni, što se najčešće dešava ako je dete bolesno ili se roditeljina ne drže deca, pa se dete iznese na put da ga očiša neki prolaznik ili ako se obred izvodi da bi se potvrdio i učvrstio umir koji se sklapa između zavadjenih krvosrodničkih grupa. Da bi se promenio kum, neophodna je saglasnost porodice koja je do tada davala kumove⁸, osim u slučaju kada se nova kumstva sklapaju u okviru umira.

Prilikom obreda obavezno je uzajamno darivanje u novcu, odelu ili naturi, pri čemu darovi ne moraju da budu ekvivalentni. Kum obavezno daruje detetu kapu - ako je dečak, ili maramu - ako je devojčica⁹.

Tokom obreda devojke i mlade neveste pevaju određene pesme obrednog karaktera,¹⁰ čijom analizom prilično precizno može da se utvrdi struktura obreda, jer se sastoje od malog broja stereotipnih elemenata, što ih čini pogodnim za strukturalnu analizu¹¹.

Analizom se može utvrditi da se veliki broj označavajućih grupiše u nekoliko velikih celina - označenih:

čiča, tatko, majka, kralj, car, gosti, kumče= ljudi	
dvor, kula	= obitavalište ljudi
vino, dari, darovi, čorda, dukadi, čilimče, košulje	= darovi ljudi
radost	= osećanja ljudi
kum, rame, nedra, krila, kolena	= kum = više sile
nebo, preko mora	= obitavalište viših sila
kajanje, prklinjanje, uzdisanje, majanje	= osećanja viših sila
odclo, loza, grana maslena	= darovi viših sila
belo, sivo-belo, sivo	= belo
crveno	= crveno

Označeni dalje formiraju pet parova opozicija:

ljudi	/	više sile
obitavalište ljudi	/	obitavalište viših sila
osećanja ljudi	/	osećanja viših sila
darovi ljudi	/	darovi viših sila
belo	/	crveno

koji mogu da se svedu na dve osnovne distinkcije:

profano / sveto
život / smrt.

Dok je prva distinkcija očigledna, druga proizlazi iz opozicija obitavalište ljudi / obitavalište viših sila i crveno / belo. Naime, kako se obitavalište viših sila locira na nebu ili preko mora, jasno je da su one htonskog karaktera. Belo u narodnoj tradiciji označava zapad i smrt, dok crveno predstavlja jug¹³, i u opoziciji prema belom predstavlja život. (Na htonski karakter viših sila nesumnjivo ukazuje i niz elemenata obrada - neparan broj postriženika, dopunsko šišanje senovitih životinja, koje se najčešće prinose na žrtvu, šišanje na pragu, putu, raskršću, bacanje kose na senovito drveće ili u tekuću vodu.¹⁴

Tako dobijamo osnovnu šemu koja karakteriše obred:

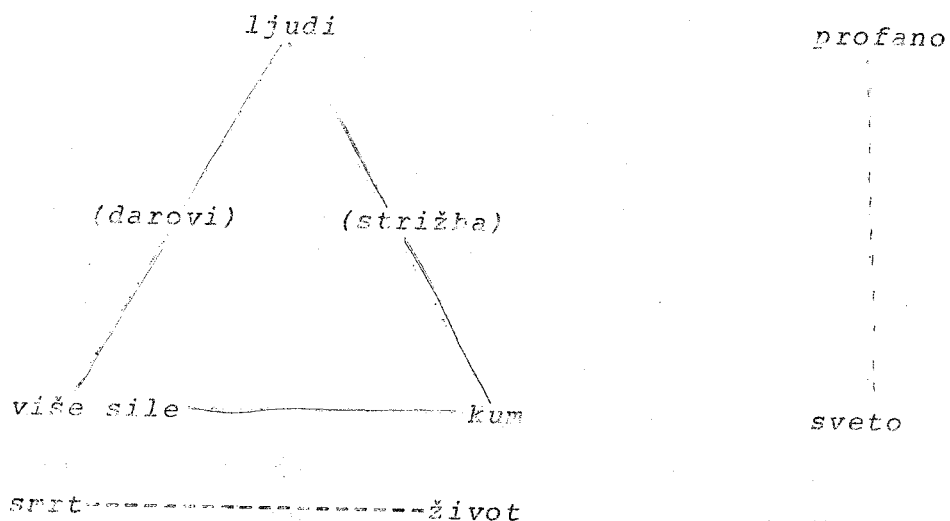
<i>više sile</i>	<i>osećanja viših sila</i>	<i>darovi viših sila</i>	<i>sveto</i>	<i>smrt</i>
<i>ljudi</i>	<i>osećanja ljudi</i>	<i>darovi ljudi</i>	<i>profano</i>	<i>život</i>

Ovde je očigledno da strižba predstavlja vezu između ljudi i viših sila. Naime, višim silama ljudi daju raznovrsne darove, koji su plod ekonomske reprodukcije. Osim toga, višim silama se daruje i kosa deteta, koja predstavlja simbol životne snage¹⁵ pa je jasno da se ustvari višim silama nudi na razmenu sam život deteta kao plod seksualne reprodukcije ljudi. Tako strižba, zapravo, predstavlja simbolično prinošenje ljudske žrtve, i to žrtve koja je dovoljno mlada daje neokaljana, pa je zbog toga i izabrana iz sfere profanog da se ponudi na razmenu sferi svetog.

Zauzvrat, ljudi dobijaju zaštitu simbolizovanu u kapi koju kum, kao predstavnik viših sila, poklanja postriženiku,¹⁶ a koja predstavlja apotropejon, ali i simbol prihvatanja žrtve. Ostalim darovima koji se prinose višim silama ljudi obezbeđuju normalne uslove za egzistenciju, odnosno, kao što za proizvod seksualne reprodukcije dobijaju zaštitu ličnosti koja im omogućuje dalju nesmetanu seksualnu reproduk-

ciju, tako za plodove ekonomske reprodukcije dobijaju obezbeđenje normalnih uslova za dalju ekonomsku reprodukciju. Nesumnjivo je da odredba po kojoj darovi koji se prilikom strižbe razmenjuju ne moraju da budu iste vrednosti, što simbolično izražava činjenicu da razmena izmedju ljudi i viših sila ne počiva na principu ekvivalencije.

Značajno je i sledeće: dok ljudi radosno ulaze u razmenu sa višim silama, više sile ulaze u obred sa negativnim osećanjima (kajanje, proklinjanje, uzdisanje), iako su, zbog kosmološkog jedinstva sveta, koje podrazumeva povezanost izmedju živih i mrtvih i ljudi i viših sila, prinudjene da stupaju u kontakte sa ljudima. Time se jasno izražava shvatanje da, kao što ljudi zavise od viših sila, ove takodje zavise od ljudi i prinudjene su da ulaze u obrede koji ih povezuju sa ljudima, čime se održava postojeći poredak.

Šema koja se dobija jasno izražava povezanost života i smrti i profanog i svetog, u kojoj vezi izmedju ljudi i viših sila htenskog karaktera predstavlja razmena koja se izmedju njih neprestano obavlja. Razmena se pojavljuje samo na osi *profano - sveto*, jer su tu neophodni elementi koji povezuju ova dva pola. Strižba je specifičan oblik razmene, koja se nalazi na strani života, jer se više sile u njoj pojavljuju otelovljene u ličnosti kuma. Na osi *smrt - život* nije potrebna nikakva veza, jer se kum po logici nalazi na stran-

ni života, ali je, kao predstavnik i otevljenje viših sila, u neposrednoj vezi sa stranom smrti. U svojstvu predstavnika viših sila kum se istovremeno nalazi i na strani svetog. Upravo ovaj dvojni karakter objašnjava poštovanje koje mu se, po tradiciji, ukazuje.

Iz svega se vidi da razmena između ljudi i viših sila počiva na istim principima kao i razmena među ljudima, i da obe vrste razmene predstavljaju osnov za postojanje prijateljskih odnosa, koji obezbeđuju egzistenciju.

Funkcije strižbe moraju se posmatrati na tri nivoa:

- sa stanovišta pojedinca,
- sa stanovišta porodice,
- sa stanovišta šire društvene zajednice.

Porodica je uzeta kao prelazni nivo neophodan za utvrđivanje funkcija, jer se strižba javlja na veoma širokoj teritoriji, na kojoj su zastupljeni različiti oblici socijalne organizacije. Osim toga, iako je sam obredni deo manje-više isti na celoj toj teritoriji, društvene posledice izvršenog obreda se veoma razlikuju, odnosno uspostavljaju se različiti tipovi društvenih veza, različitog intenziteta i trajanja. Razlikuju se i kriterijumi za izbor ličnosti pogodne da izvrši obred, kao i situacije u kojima se obred vrši.

*Manifestna funkcija*¹⁷ strižbe sa stanovišta porodice uvek je uspostavljanje ili održavanje prijateljskih veza sa drugom porodicom, odnosno učvršćenje postojećih ili proširenje kruga društvenih veza. Osim toga, strižba, zavisno od kraja, ima niz dopunskih manifestnih funkcija. Dopunske manifestne funkcije i ostali elementi relevantni za utvrđivanje *latentne funkcije* strižbe na nivou porodice mogu se prikazati sledećom tabelom:

<i>Territorija</i>	<i>Dopunske manifestne funkcije</i>	<i>Kriterijumi za izbor kuma</i>	<i>Intenzitet veze</i>	<i>Trajanje veze</i>	<i>Broj veza</i>
<i>Slovenija</i>		<i>fizičke karakteristike</i>	<i>slabo izražen</i>	<i>ograničeno</i>	<i>jedna</i>
<i>Hrvatska Lika</i>		<i>fizičke karakteristike</i>	<i>slabo izražen</i>	<i>ograničeno</i>	<i>više</i>
<i>Bosna i Hercegovina</i>	<i>prevazilaženje konfesionalnih razlika</i>	<i>fizičke karakteristike, pol</i>	<i>jače izražen</i>	<i>ograničeno</i>	<i>jedna</i>
<i>Crna Gora Sandžak</i>	<i>potvrda umira krvi</i>		<i>veoma izražen</i>	<i>neograničeno</i>	<i>jedna</i>
<i>Kosovo</i>	<i>potvrda umira krvi, prevazilaženje konfesionalnih razlika</i>		<i>veoma izražen</i>	<i>neograničeno</i>	<i>jedna</i>
<i>Srbija Makedonija</i>			<i>veoma izražen</i>	<i>neograničeno</i>	<i>jedna</i>

Kao što se vidi iz navedene tabele, društvena sadržina obreda znatno se razlikuje u severozapadnim i jugoistočnim delovima zemlje, dok Bosna i Hercegovina čine prelaznu zonu. U krajevima u kojima je patrijarhalni poredak davno razgrađen, strižba nema nikakvih dopunskih funkcija, kum se slobodno bira, a osnovni kriterijum za izbor jesu njegove fizičke karakteristike. Veze koje se uspostavljaju su prijateljske, ali povezanost između porodica nije velika; to je više privatna odnosa između kuma i postrizjenika. Mogućno je čak postojanje većeg broja veza - jedna osoba može da ima veći broj šišanih kumova. *Latentna funkcija* strižbe sa stanovišta porodice je neposredno vezana za *manifestnu*, naime uspostavljanje psihičke sigurnosti povezivanjem sa što je moguće većim brojem porodica. U ovim krajevima *latentna funkcija* sa stanovišta porodice nije jasno izražena, kao što ni *manifestna funkcija* nema veliki značaj, što se jasno vidi iz činjenice da veze koje se uspostavljaju obredom ne prelaze granice običnih prijateljskih odnosa. U ovom slučaju strižba nema funkciju koju ima u okviru šire društvene zajednice.

Manifestna funkcija sa stanovišta pojedinca u

ovim krajevima jeste obezbedjenje zdravlja shvaćenog u smislu "opšte biološke potrebe"¹⁸. To se jasno vidi iz kumovske molitve, koja je manje-više ista u svim krajevima, i u kojoj se želi "dug vek, dobro zdravlje, porast postrizhenika i njegovih vlasi na glavi i srećan život"¹⁹, kao i iz činjenice da fizička svojstva imaju značajnu ulogu pri izboru kuma. *Latentna funkcija* je obezbedjenje većeg broja prijatelja detetu, lica koja će mu biti naklonjena (a koja se nalaze van uskog porodičnog kruga), čime se obezbedjuje mogućnost njegovog uklapanja u širu društvenu zajednicu. To se vidi i iz činjenice da se strižba može obaviti i kada postrizhenik ima već dvadesetak godina, ali uvek pre nego što stupi u brak²⁰, odnosno pre nego što postane punopravni član društva.

U prelaznoj zoni, sa izraženom patrijarhalnom organizacijom, za kuma se uvek uzima muškarac, fizička svojstva imaju značaja pri njegovom izboru, ali je osnovni kriterijum za izbor kuma konfesionalna pripadnost. Naime, u heterokonfesionalnim sredinama, za kuma se najčešće uzima pripadnik druge konfesije: po pravilu, musliman kumuje detetu iz pravoslavne porodice. Očigledno da ovde strižba ima veliki značaj za prevazilaženje konfesionalnih razlika²¹, odnosno za uspostavljanje prijateljskih veza između pripadnika različitih konfesija. Obredom se uspostavljaju čvrste prijateljske veze, ali ne i nasledne. Jasno je da je sklapanje naslednih veza u ovom slučaju disfunkcionalno, jer je porodici potrebno da sklopi što je moguće više veza sa pripadnicima druge konfesije. Za utvrđivanje *latentne funkcije* sa stanovišta porodice, značajna je činjenica da uglavnom muslimani kumuju deci iz pravoslavnih porodica što je nesumnjivo zaostatak iz perioda turske vlasti, kada su muslimani bili favorizovano stanovništvo, pa su nemuslimani nastojali da okumljavanjem sa muslimanskim porodicama poprave svoj socijalni položaj.

Posmatrano sa stanovišta šire društvene zajednice, strižba u ovom slučaju ima funkciju uspostavljanja pozitivnih odnosa na širem društvenom planu, jer se uspostavljanjem pojedinačnih veza omogućuje integracija društva, koje bi

bez ovakvih načina uspostavljanja kontakta, neizbežno ostalo podeljeno.

Manifestna funkcija strižbe sa stanovišta pojedinca, osim već navedenog obezbedjenja zdravlja u normalnim uslovima, sastoji se i u obezbedjenju zdravlja shvaćenog u smislu "ublažavanja ili otklanjanja bolesti ili patoloških uslova"²². Naime, kad je dete teško bolesno ili roditeljima umiru deca, ono se iznosi na put da ga ošiša neki prolaznik²³.

Latentna funkcija obreda je, nesumnjivo, u oba slučaja, obezbedjenje sigurnosti. S jedne strane, to je zaštita od telesnih povreda²⁴, a s druge - psihička i ekonomska sigurnost, što je u takvoj heterokonfesionalnoj sredini bilo neophodno.

U zoni patrijarhalno-plemenske organizacije strižba se upotpunosti uklapa u sistem kumstva uopšte. Naime, strižbu obavlja unapred odredjeno lice, koje obavlja i ostala dva obreda (krštenje i venčanje). Ta veza je nasledna i veoma intenzivna (uspostavlja se srodnički odnos). Njena funkcija u okviru porodice i društvenog sistema potpuno se podudara sa funkcijama kumstva uopšte, koje su za ovu teritoriju utvrđene u radovima J. Hamela i R. Rakića²⁵. Ovo se odnosi i na Srbiju i Makedoniju, iako je ovde zastupljena patrijarhalna organizacija u kojoj nema plemena.

Funkcije strižbe sa stanovišta pojedinca takodje se poklapaju sa funkcijama kumstva uopšte, a podudaraju se i sa funkcijama strižbe u dosad razmatranim oblastima.

Iz svega što je navedeno jasno se vidi da se društvena sadržina strižbe menja u zavisnosti od oblika socijalne organizacije. Naime, veze koje se sklapaju u krajevima sa razvijenom patrijarhalnom organizacijom mnogo su čvršćeg karaktera i duže traju od veza koje se ovim obredom sklapaju u krajevima u kojima ne postoji patrijarhalni princip organizacije. To znači da strižba gubi značaj uporedo sa raspadom patrijarhalne organizacije, kada čvrste i dugotrajne društvene veze postaju disfunkcionalne, jer se društvo organizuje na drugim principima.

NAPOMENE

1. T. Vukanović, Strižba, s naročitim osvrtom na vranjsko gravitaciono područje, Vranjski glasnik III, Vranje 1967, 165-168.
2. Ibidem, 139; S. Trojanović, Glavni srpski žrtveni običaji, SEZb XVII, Beograd 1911, 77; M. Gavazzi, Šišano kumstvo u Lici, Preštampano iz Ličkog kalendara za 1941, Zagreb 1941, 4.
3. Osim što se šiša unakrst, kosa može da se šiša i u trougao ili na neki drugi način. T. Vukanović, op. cit., 170-191.
4. Ibidem, 191-197.
5. Ibidem, 168-169.
6. Ibidem, 191.
7. Ibidem, 160. Ovo se odnosi samo na zonu patrijarhalne organizacije, dok se u ostalim krajevima i žena može uzeti za kuma.
8. Ibidem, 152.
9. Ibidem, 203; V. Čajkanović, Kumstvo u kapi, Mit i religija u Srba, Beograd 1973, 163.
10. V.M. Mikolić, Iz Lužnice i Nišave, SEZb XVI, Beograd 1910, 180-183; D. Debeljković, Kosovo polje, SEZb VII, Beograd 1967, 183-184; T. Vukanović, op.cit., 139,173,174,177,178.
11. E. Lič, Klod Levi-Stros, Beograd 1972, 73; C. Lévi-Strauss, Strukturalna antropologija, Zagreb 1977, 218-224.
12. Izjednačavanje kuma sa višim silama opravdano je ako se prihvati mišljenje da je kum predstavnik obličjenje viših sila u obredu, odnosno da kum u obredu učestvuje u ime viših sila. V. Čajkanović, lok. cit.
13. M. Filipović, Nazivanje naroda i strana sveta po bojama, Zbornik za društvene nauke Matice Srpske 29, Novi Sad 1961, 75.
14. T. Vukanović, op.cit., 224-228, 232-233, 239; V. Čajkanović, op.cit., 162-163.
15. N. Županić, Nastrižno kumstvo na Belokranjeskem s historično etnološkim pripombama k obredu prvoga striženja las pri Slovenih, ZFF I, Ljubljana 1950, 161-162.
16. V. Čajkanović, op.cit., 164.
17. O razlici između manifestnih i latentnih funkcija sa staništa pojedinca i društvenog sistema i o njihovoj primeni u analizi: I.Kovačević, Zduhać - funkcionalna analiza religijske zaštite od grada, saopštenje na VI Simpozijumu "Seoski dani Sretena Vukosavljevića", Prijepolje, juni 1978 (u štampi).
18. B. Malinovski, Naučna teorija kulture, Magija, Nauka i religija, Beograd 1971, 240.

19. T. Vukanović, op.cit., 243.
20. M. Gavazzi, lok. cit.
21. E. Hammel, Alternative social structures and ritual relations in the Balkans, New Jersey 1968, 88.
22. B. Malinovski, lok. cit.
23. Ibidem
24. E. Hammel, op. cit.; R. Bakić, Kumstvo u pravoslavnih Jugoslovena kao socijalno-strukturni oblik, EP 10, Cetinje 1972.